

ה ס פ ר א י ו ב

מאת

אליעזר קררי

יש יצירות פיוטיות הקשורות אל תקופה ידועה ולמקום מסויים, יצירות המשקפות הווי מסויים והמשמשות בטוי נאמן לחוויות ובעיות שבפרק זמן מסויים. יצירות כאלה, אם הן מעולות ומשוכללות, שופעות חיים ובריאות, מאצילות מהודן על הדור שבו נוצרו ומעצבות את דמותו הרוחנית. היצירה "יסורי ורטור הצעיר" מאת גיטה היא דוגמה נאמנה להמיית רוחו ולרחשי לבו של הנוער הגרמני שבזמן ההוא.

יש יצירות, והן מועטות, החורגות ממסגרת הזמן והמקום, החותרות אל פתרון בעיות נצחיות, כגון סוד הנהגת העולם, המפשפשות בנבכי נשמת האדם בכדי להעלות משם פניני רעיונות יקרי ערך. יצירות כאלה לא פג טעמן ולא נס ליחן, הן נקראות בכל זמן ומקום וכל אחד מוצא בהן מהרהורי לבו וכל אחד מבקש בהן תשובה לספקותיו ופתרון לבעיות המטרידות אותו.

יצירה נאונית כזאת, האקטואלית תמיד ובכל מקום, הוא הספר איוב.

אמנם כתוב הוא בשפה העברית (ועוד איזו שפה!) והוא חלק של התנ"ך העברי, אולם בתוכו, ברעיונותיו, באנשים הפועלים בו אין קו יהודי מיוחד, הוא כלל אנושי. הספר הזה אינו קשור אל שום תקופה היסטורית ואין בו כל רמז, שלפיו נוכל לקבוע את זמן חיבורו. מחברו יכול היה לחיות בתקופת כיבוש הארץ או בזמן השופטים, בימי הבית הראשון ואולי גם השני (בימי החשמונאים). אין לנו גם כל יסוד ורמז לקביעת אישיותו של המחבר הנאוני. העלילה מתרקמת באיזו ארץ לגדרית עוץ והאנשים המשתתפים בה נושאים אמנם שמות תנכיים ומדברים בשפת מזמורי תהלים, אבל אינם מזרע יעקב ואין כל רמז לשיכותם לעם ישראל. איוב עצמו היה כנראה אישיות אנדית הידועה מאד במזרח העתיק כמו נוח ודניאל (יחזקאל י"ד, יד).

ומכיון שכך, ניסו לפרק את היצירה הנפלאה הזאת למגילות מגילות אשר כל אחת נוצרה בידי משורר אחר. אם נסיח דעתנו מנסיונות סרק אלה, נראה כי הספר הזה, המחפש תשובה ברורה לשאלה הכאובה – "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" היכן הצדק? "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" הוא אקטואלי בכל הזמנים.

אכן, השאלה הזאת היא עתיקה מאד, ממש כימי אנוש עלי אדמות, והיא עוברת כחוט השני בספרי התנ"ך. לרוב שותק המעונה מתוך פחד והכרת חולשתו והוא מצדיק עליו את הדין בגלל רגש דתי עמוק. החסיד התמים שבספר תהלים נאנח: "נאלמתי לא אפתח פי, כי אתה עשית" (תהלים ל"ט, י) "צדקתך כהררי אל – משפטיך תהום רבה" (תהלים ל"ו, ז) ואם כי הם לבו בקרבו ובהגיגו תבער אש – הוא שם מחסום לפיו ונאלם דומיה. בצר לו הוא מחפש מנוס ומפלט בבית ה', שופך את מרי שיחו לפני קונו ומבקש שלא יכלא רחמיו ממנו. התפילה הזאת, תפילת עני כי

יעטוף מעודדת את רוחו ומרגיעה את סערת נפשו ההומיה. לבו מתמלא שוב בטחון, כי ה' אוהב משפט ולא יעזוב את חסידיו לעולם, סוף סוף זרועות רשעים תשברנה וקווי ה' המה ירשו ארץ ויתענגו על רוב שלום (תהלים ל"ז, ט-יא). לא כן הנביא שהוא איש הצדק המוחלט: הוא רואה עוול ואינו יכול להחשות, ישעיהו (נ"ז, א) קורא בתמיהה: "הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין". ירמיה מעזי יותר וקורא (י"ב, א) "צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך, מדוע דרך רשעים צלחה, שלו כל בוגדי בנדי? על כל הקושיות האלה ידעה תורת הנבואה תשובה חותכת, אשר נוסחה ונומקה בפי יחזקאל: "איש כדרכיו אשפוט אתכם, בית ישראל (י"ח, כ) הנפש החוטאת היא תמות" (י"ח, ד) "צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה" (י"ח, כ), התשובה היתה אמנם ברורה ופסקנית, אבל המציאות לא נשתנתה. התמיהה הכאובה: "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", הוסיפה להעסיק גם את החכמים, אשר ירשו את מקום הנביאים כמורי העם ומדריכיו. גם הם מזהירים (משלי כ"ד, יט-כ) "אל תתחר במרעים, אל תקנא ברשעים. כי לא תהיה אחרית לרע ונר רשעים ידעך". יתכן, כי הרגישו, בכך שהפתרון הישן פג טעמו במקצת, ע"כ הוסיפו כעין נחמה: "מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקרן בתוכחתו, כי את אשר יאהב ה' וזכיח וכאב את בן ירצה" (משלי ג, יא-ב). כשם שהאב "החושך שבטו שונא את בנו" (משלי י"ג, כד), כן גם ה' מיסר את הצדיק כדי להוכיחו ולתקנו. מכאן אפשר להסיק מסקנה, כי סבלו של הצדיק, מעיד על התנהגותו הבלתי נכונה בידעיים או בלא יודעים. מוצא אחר מכל הסבך המוסרי הזה מצאו אחרים וקוהלת ובן סירה בראשם: אמנם נכון הדבר כי במציאות המרה קורה לא פעם: כי "יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו" (קוהלת ז', טו) והעצה המעשית הנוחה היא: "אל תהי צדיק הרבה, ואל תתחכם יותר – למה תשומם? אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך? טוב אשר תאחו בזה, וגם מזה אל תנוח ירך, כי ירא אלוהים יצא את כולם". לעומת זה בן סירה רואה את המציאות באור אחר: (ב', א-ה) הוא מדגיש את הצד החינוכי שבבעיה "בני אם תקרב לעבוד את ה' – הכן גפשך לכל נסיון: הכן לבך והתחזק ואל תבהל ביום אד... כל הבא עליך קבל ובשברך הארך רוח, כי באש ייבחן זהב ובני אדם בכור עוני", אולם כיצד לשמור על שביל הזהב של אורך הרוח? הפתרון לבעיה זאת בא מצד אחר לגמרי.

בימי אנטיגונוס איש סוכו התפשטה בקרב העם תורת שכר חדשה היא תורת העולם הבא. אמנם אנטיגונוס איש סוכו, כשהוא לעצמו, לא רצה להכריע בין החדש והישן והורה "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס". אולם תורת העולם הבא כבשה במהרה את כל הרוחות והשתלטה על כת הפרושים וגם עברה אח"כ אל הדתות אשר הסתעפו מן היהדות או הושפעו ממנה: הנוצרות והאיסלם. לפי התורה הזאת נדחתה הפתרון לבעיה הכאובה: "צדיק ורע לו", והוא הועבר אל העולם הבא; בגלל חטאיו המעטים סובל הצדיק בעולם הזה, שחשיבותו אינה רבה, בכדי לקבל את הפרס במלואו בעולם הבא – שהוא העיקר. ולהיפך, הרשע בעולם הזה בא על שכרו בעד מעשיו הטובים המעטים בכדי שיוכל לקבל את עונשו במלואו בעולם הבא. על כל אדם להתקין את עצמו בעולם הזה, שאינו אלא פרודור בלבד, בכדי שיזכה להכנס לעולם הבא שהוא בחינת טרקלין מפואר.

[3]

אליעזר קררי

מחברו של ספר איוב לא ידע עדין את הפתרון החדש הזה או ידע עליו ודחה אותו דחיה מוחלטת, יתכן מאד שהספר הזה נוצר בזמן הוכוח הסוער ע"ד תורת השכר והעונש. מי יודע אם אין לחפש אותו בחוגי ראשוני הצדיקים או הקרובים אליהם ברוחם, מתלמידי אנטוניוס הנ"ל אשר אחד מעקרונותיהם היה: "אין עולם אלא אחד", כי הלוא קל מאד לתרץ את סבלו של איוב ולהפסיק את הוכוח תיכף עם התחלתו: איוב סובל בעולם הזה בכדי שיוכל לקבל את מלוא שכרו בעולם הבא. אולם המשורר דוחה את הפתרון הקל והנוח הזה ושם בפיו של איוב משל יפה הלקוח מחיי הצמחים (י"ד, ז-ט) "כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף וינקתו לא תחדל. אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו - מריח מים יפריח ועשה קציר כמו נטע". אם העץ נכרת או גזעו, שעל פני האדמה, מת - יש לו עדיין תקוה: הוא ישוב לתחיה, יפתח גזע חדש ויעשה פרחים ופירות כאילו ניטע מחדש. גם אין צורך לטפל בו ולהשקות אותו - הוא "יריח" מים ויחדש את גזעו. והמשורר ממשיך ושואל בעצב: "וגבר ימות ויחלש, יגע אדם - ואין"? והוא גם עונה בפשטות: ואיש שכב - "ולא יקום עד בלתי שמים (עד סוף העולם, לנצח נצחים). לא יקיצו ולא יעורו משנתם". המות משול כשנה - אבל המתים לא יעורו משנתם. אמנם היה איוב יכול למצוא גיחומים בשכר המחכה לו בעולם הבא והוא מביע זו בדרך השאלה: כל ימי צבאי איחל עד בוא חליפתי (י"ד, טו) אולם הוא דוחה את הרעיון הזה כנחמת שוא: "אם ימות גבר היחיה"? והוא מסיים (שם י"ח, יט) "ואולם הר נופל - יבול, וצור יעתק ממקומו, אבנים שחקו מים, תשטוף ספיחיה עפר ארץ - ותקוות אנוש האבדת", אם כן אין עולם אלא אחד, ועל כן: הבעיה הכאובה - "צדיק ורע לו" במקומה עומדת והיא משמשת ציר עליו סובבת עלילת הספר איוב.

הבעיה העיקרית בשירה הנפלאה הזאת היא: האם סדר העולם מבוסס על צדק או לא? אם החטא הוא רע: "מדוע רשעים יחיו עתקו גם חגרו חיל?" (כ"א, ז) ואם יש שכר למעשיו הטובים של האדם - מדוע: צדיק ורע לו? ומדוע סובל איוב? בירור הבעיה הזאת, תוך עלית המתח עד לשיא, מביא את המעיין בספר לידי זעזוע נפשי - כעין קטרסיס של היונים, כי כפי שנראה להלן ישנו דמיון מסוים בין מבנה הספר שלנו ושל מבנה הטרגדיה היונית הקלסית, חייו וגורלו של האדם נתונים בידי כוח אדיר, טמיר ובלתי מושג בשכל אנוש, כעין "מוירה" של היונים - הכוח הזה הוא ה' של המסגרת הסיפורית שבתחילת הספר ובסופו של הדרושה עם איוב או זהו אלוה, אלוהים, אל, או שדי הנוכרים בוכוח שבין איוב ובין רעיו.

הקונפליקט הדרמתי נוצר ע"י התנגשות שני כוחות הפועלים בכוונים מנוגדים ששניהם צודקים בנקודת ראותם. מצד אחד בעלי השקפת עולם דתית ונוקשה הגוזרת, כי החטא גורם לעונש בצורת יסורים וסבל (מוסרי וגשמי). על הסובל לפשפש במעשיו ולתקן את העול שעשה ע"י אקט של תשובה ולצפות לרחמי ה'. ומן הצד השני מפרפר לעיניו בן אדם, המאמין בצדקת נפשו והמתקומם ומתמרמר על אי הצדק שפגע בו והשורר בעולם. מרוב דבקותו בה' נפתל הוא נפתולי אלוהים ללא תקוה לנצחון - הוא מתפלש בתוך האפר מרוב יסורים - אבל מחזיק על אף הכל בתומתו וצועק אל ה', תוך דבקות וחרדה: (י', ב) "אל תרשיעני - הודיעני על מה תריביני", הקונפליקט הדרמתי הזה מפתח עלילה שהיא פנימית, כלומר מתקמת בנפשם של הפועלים בה, עולה לשיא ומגיעה עד למבוי סתום, שאין מוצא ממנו. או מופיע כעין "דאוס אקס

מחינה" ה' בכבודו ובעצמו, מגיש את הפתרון המתקבל על דעת שני הצדדים ומישר את כל ההדורים, איוב בא על שכרו ובוהו נפתרה בעייתו הפרטית, בזה גם ניצלה ההשקפה הדתית כי יש שכר למעשיו הטובים של האדם. אבל נשאר עוד בעיות פתוחות שבאחדות מהם אדון בהמשך דברי.

כאן המקום לציין ולהדגיש, כי אין יסוד סביר שהספר איוב הוא צרוף שני חיבורים שונים בצורתם ובתוכנם. חיבור אחד בצורת סיפור המשמש מסגרת הספר והבנוי על העקרון כי הצדיק מקבל את שכרו על מעשיו הטובים, והחיבור השני, הכתוב בצורת שירה נשגבה והמכיל את הריכוז בין איוב ורעיו. אולם בדיקה קפדנית של מבנה הספר כולו ותוכנו מוכיחה, כי ההיפך הוא הנכון. שני החלקים האלה משולבים זה בזה ומאוחים ע"י עלילה דרמטית עד שהם מהווים יחידה שלמה ואחידה שאין בשום אופן להפריד בין חלקיה.

החלק הספורי שבתחילת הספר ממלא תפקיד חשוב שבלעדיו אין להבין כראוי את הריכוז. הוא מכיל את האקספוזיציה, כלומר, את כל הפרטים הדרושים והאירועים שהתרחשו עד להתחלת העלילה והנחוצים להבנתה, הוא גם מכיל את גבט העלילה.

קודם כל נקבע בו ללא צל של ספק, כי איוב היה צדיק מושלם במלוא מובן המלה הזאת. תיכף בפסוק הראשון מודגש כי "היה האיש ההוא (איוב) תם וישר וירא אלוהים וסר מרע", ריבוי התארים הוזה אינו מקרי. הקורא בספר צריך לשמור בזכרונו כי איוב היה באמת צדיק, והראיה לכך: הצלחתו הרבה בחיים, עושרו המופלג ואושרו המשפחתי. כהוכחה נוספת להנחה היסודית החשובה בדבר צדקתו של איוב, מובאת העובדה, כי הוא נוהר אפילו מצל צילו של חטא; הוא הקריב קרבנות בכדי לכפר על עוונם האפשרי של בניו, אפילו לא במעשה כי אם במחשבה בלבד ("אולי חטאו בני וברכו את אלוהים בלבם"); ובכדי שלא יתקבל הרושם כי מקרה כזה היה יוצא דופן או חד פעמי, מדגיש המשורר "ככה יעשה איוב כל הימים" (א', ה) ליתר דיוק יש להוסיף צדקתו של איוב היתה ידועה גם לה' והוא מתפאר בה וחוזר פעמיים באוני השטן על אותה ההגדרה בדיוק גמרף: "השמת לבך על עבדי איוב, כי אין כמוהו בארץ איש תם וישר וירא אלוהים וסר מרע". לפיכך צדקתו של איוב, היא מושלמת ומפורסמת גם בעולם העשייה (המציאות) וגם בספירות העליונות של בני אלוהים. והנה השטן, שהוא עדין בראשית הקרירה שלו (מכלל מסית ומדיח לא יצא ולדרגת סיטרא אחרא לא הגיע) מצליח, בתוקף תפקידו, להסית הפעם לא בני אדם אלא את אלוהים בכבודו ובעצמו ומשפיע עליו להעמיד את איוב בנסיון אכזרי המבוצע בשני שלבים: בראשונה הוא הורס את מעמדו החמרי והחברתי של איוב ע"י השמדת רכושו וביטול אושרו המשפחתי: כל רכושו הרב של איוב נהרס ביום אחד וכל בניו נהרגו בבת אחת, וכאשר איוב מקבל את הפורענות הזאת בהכנעה ("ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך" (א', כא) ולא חטא, מכה אותו השטן, ברשות ה' "בשחין רע מכף רגל ועד קדקדו"). איוב הצדיק אשר נוהר אפילו מחשש עבירה, הועמד בנסיון קשה, יסוריו האימים מכים אותו בתדהמה. אולם הוא לא נשבר ועומד יפה בנסיון ואפילו מתנבר על פיתויי אשתו הרחמניה, אשר לא יכלה לראות בסבלו של בעלה וניסתה לשדל אותו לשים קץ למצב הזה, ע"י התמרדות בה'. איוב מקבל את הרע מידי אלוהיו האהוב בהכנעה רבה כשם שקיבל ממנו קודם לכן את הטובה; בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו. השטן

[5] אליעזר קררי

מפסיד את "המשחק" ואילו איוב משלם את הוצאותיו. אולם בנפשו פנימה התלקח הר געש, מתח עצום של סבל וצער, כאב ומרירות, אכזבה ומרי, כל זה זיכה רק להזדמנות בכדי להתפרץ כנחל לאבה בוערת ומעלה אדים. עד כאן האקספוזיציה. ופה מתעוררת מעצמה השאלה: האם העמדת צדיק מובהק כזה, החף מכל פשע, בנסיון כה אכזרי היא כשלעצמה מעשה צודק? האם מן היותר הוא להביא על הצדיק המסכן הנה פורענות כה קשה, אך ורק בכדי לסתום את פי המסית והמקטרג המקצועי? בין כה וכה, אין בנסיון זה משום הוכחה כללית, כי הלא ה' בעצמו מודה ומדגיש שאיוב הוא אדם יוצא מן הכלל, "כי אין כמוהו בארץ" (ב', ג) בכל זאת הסכים ה' לעריכת הנסיון ומסר את עבדו הנאמן בידי השטן. ולא זו בלבד, אלא; בניו של איוב, אלה הצאן, מה חטאו? על שום מה נהרגו?

בסוף האקספוזיציה מופיעים שלשת רעיו של איוב אשר קמו ובאו לגוד לו ולנחמו. בראותם את מצבו הנורא של ריעם האהוב, נדהמים הם במדה כזאת, עד שניטל מהם כח הדיבור במשך שבעה ימים ושבעה לילות "כי ראו, כי גדל הכאב מאד" (ב', יג). הם זכרו את איוב העשיר והנכבד, בעל השפעה והדרת פנים, והנה מוטל לפניהם בן אדם מתגלגל בעפר, כולו רמה ותולעה, פקעת חיה של יסורים. את השתיקה הממושכת הזאת מפסיק איוב הנותן פורקן לכאב אשר נצטבר בו והוא מקלל את יום הולדתו, כי טוב מותו מחייו, מוטב היה לא להיולד מאשר לחיות חיי עמל ויסורים כאלה. ובכלל "למה נתן אלוהים אור וחיים למרי נפש, לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלה בעדו" במלים אלה צפון "גבט העלילה" ההנחה הזאת, הפורצת מפי איוב הנענה, הבעירה אש דת בלב הרעים והסירה את המחסום מעל פיהם.

הם חוששים כי ריעם המיואש רק כפשע בינו ובין הכפירה ומחליטים להזחירו ולהחזירו אל חיק האמונה התמה. הלא כתוב בפרוש בתורת משה (ויקרא י"ט, יז) "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" והם מבצעים את משימתם זו כל אחד לפי אופיו המיוחד ולפי יכולתו. אם כי כוונתם אחת היא ומטרתם משותפת – הביצוע שלהם שונה מאד.

אגב, מי הם הרעים האלה? ומה תפקידם בעלילת השירה הזאת? מתוך דבריהם מסתבר, כי שלשתם אינם אלא אחד, הם שלשה טיפוסים שונים של אותו חסיד המוכר לנו מזמורי תהלים רבים כגון: י"ב, ל"א, ל"ז, ל"ח ועוד, אם כי אין המשורר מתאר את דמותם, נוכל בקלות ליצר לנו מושג על אופים ואפילו על דיוקנם.

הנה אליפו התימני זהו זקן בעל הדרת פנים, זקנו מגודל ופרקו נאה, כולו אומר חשיבות והכרת ערך עצמי. דרכו להרצות את דבריו בסדר קצוב ובמתינות, בטון אבהי ומאלף, תוך בטחון עצמי בולט; "הנה זאת חקרנוה (בלשון רבים דוקא) כן היא, שמענה, ואתה דע לך" (ה', כז), גם בשעת כעסו אינו שוכח את אדיבותו. הוא סומך בדבריו לא רק על המסורת המקובלת אלא גם על נסיונו הרב בחייו הארוכים ועל חזיונותיו בלילה, "בגפול תרדמה על אנשים". בקיצור זהו טפוס משוכלל של מנהיג שלומי אמונים ושומרי גחלת הדת, מין מרא דאתרא, חכם הרועה את צאן מרעיתו בשבט מוסרו. גם איוב מתיחס אליו בכבוד ביחוד בראשית הוכוח וזהר בתשובותיו מלפנע בכבודו. (לפי בראשית ל"ו, יא-יג: אליפו הוא בנו של עשו ואביו של תימן). בניגוד לאליפו, הרי בלדד השוחי הוא חם מזג וקצר רוח, דבריו הנמלצים פורצים מפיו בפתוס ובחריפות, שלמרות היותה רחוקה מאד מגסות, היא פוגעת, מכאיבה

ומרגיזה. הוא סומך בעיקר על מסורת האבות הקדומים ואינו מיחס חשיבות למחשבת דורו ונסיגו. (לפי בראשית כ"ה, א היה שות אחד מששת הבנים אשר ילדה קטורה לאברהם אבינו).

השלישי שבחבורה צופר הנעמתי, הוא גם הצעיר שבה, הוא מתלהב ומתרגז בקלות ומשמיע מתוך כך האשמות כבדות ובטויים גסים ומעליבים. אמונתו התמימה והעוורת וגם אופן דבורו ההמוני מעידים עליו כי הוא אדם פשוט וחסר השכלה. הוא מכניס לתוך היכוח הרעיוני גימה אישית חריפה המטה אותו למסלול צדדי צר המוביל למבוי סתום. מטענו הרחוני דל ועל כן דבריו פוחתים והולכים והוא גם משתק ראשון מבלי יכולת להמשיך עוד בויכוח.

שלושת הרעים האלה, השונים כל כך זה מזה, הם למעשה נציגי השקפת עולם אחת, הידועה לנו ממזמורי תהלים. עולמנו נתון למרותו של אל "העושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר" (איוב ה', ט), כוחו העצום מתגלה באיחיו הטבע ובתופעותיו הטובות והרעות. גם האדם נתון לשלטון הבלתי מובן ובלתי מושג. ברור רק דבר אחד "את אשר יאהב ה' יוכיח", וע"כ "אשרי אנוש יזכחנו אלוה ומוסר שדי אל תמאס". (איוב ה', יז) הפורענות המתרגשת ובאה על בן אדם איננה אלא אזהרה, לפעמים – כמו במקרה של איוב-חמורה מאד. על הסובל לקבל את היסורים באהבה, לפשפש במעשיו, לעקר את שרש הרע מלבו, ולחזור בתשובה. אין דבר בלי סיבה. החטא גורם לעונש, צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה" (יחזקאל, י"ח, כ).

תלונתו המרה של איוב פוגעת קשה בבנין הרעיוני הזה, ומוזעזעת את יסודותיו, ע"כ מתיצבים הרעים כחומת ברזל כדי להגן על השקפת עולמם. הוכוח מתחיל מתוך זה ומתנהל בשלושה מחזורים של נאומים, בהם מסתמנת עלילה המתפתחת בשני קוים: קו אחד של הרעים והשני של איוב.

הרעים, אשר הכירו היטב את איוב ואשר באו ממרחקים בכדי לנוד לו ולנחמו, הועמדו לפני דילמא קשה: עליהם לשמור אמונים לידידותם עם איוב ואז עליהם להקריב את השקפת עולמם, שהיא תוכן חייהם, או שעליהם לשמור על נאמנותם אל השקפת עולמם, ואז עליהם להקריב את איוב. הם בחרו בדרך השניה, אולם עשו זאת בהדרגה ותחת לחץ תשובותיו של איוב. הראשון פתח בזה אליפו: הוא נוהר מלומר דבר ברור אלא רומז לאיוב בעדינות "זכור נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו?" (ד', ז) ובכלל "האנוש מאלוה יצדק, אם מעושהו יטהר גבר?" (ד', יז) ובכדי להקהות במקצת את העוקץ שברמזים האלה הוא מוסיף גם נחמה מסורתית: (ה', יז) "אשרי אנוש יזכחנו אלוה ומוסר שדי אל תמאס" כי "הוא יכאיב ויחבש, ימחץ וידיו תרפינה". כאשר איוב הבין את הרמז וענה בחריפות נכנס למערכה הריע השני בלדד השחוי וצועד צעד אחד קדימה. אמנם גם הוא עדין אינו אומר דבר ברור ביחס לאשמת איוב, אלא הוא מתקרב אל הבעיה הזאת בעקיפין: "אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם" (ח', ד). סופם הטרגי של בני איוב מעיד לפי דעתו על פשעם, אבל ביחס לאיוב עצמו אין לו עדין דעה ברורה או יש לו והוא מהסס להביעה. על כל פנים הוא נותן לו עצה ידידותית: "אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן. אם זך וישר אתה, כי צתה יעיר עליך (רחמיו) ושלם נות צדקך" (ח', ה-ו).

בכל זאת פוגעים הדברים הזהירים האלה באיוב במדה קשה מאד. אמנם הרשעת בניו האומללים מכאיבה אותו כאב הנושא באחריות למשפחתו, אבל יותר מזה

א ל י ע ז ר ק ר ר י

[7]

הרעישה אותו דוקא המלה הזעירה "אם" הקודמת לזך וישר אתה (ח, ו) המטילה בספק את כל עברו של איוב המפורסם בצדקתו, כמו שהוא תואר בחלק הספורי של הספר, אין פלא איפוא שהוא מאבד את שווי המשקל הרוחני שלו ובתשובותיו הוא מגיע קרוב מאד לסף ההתמרדות והכפירה.

דברי מרי אלה אין הרוע השלישי, צופר הנעמתי, יכול לסבול. הוא מצטרף לויכוח בהתנפלו על איוב ובשפכו עליו לעג וחרופים. אמנם על נימוקי חבריו אינו יכול להוסיף דבר של טעם אבל ביחס לאיוב עצמו הוא מתיר את לשונו ומטיח גנדו האשמה קשה, אם כי עדיין תוך הסתייגות מסוימת. בלהט דבורו הבלתי מרוסן הוא פונה אל איוב בקריאה; "אם און בידך הרחיקהו, ואל תשכן באהליך עולה" (י"א, יד) אין זאת עדין הרשעה ברורה (שוב מלת ההסתייגות אם) אבל ככה הועמד איוב בסוף המחזור הראשון של הנאומים לפני העובדה שרעיו, במקום לנחמו ולעודדו, מתחילים לפקפק בצדקתו.

בהמשך הוכוח מחריף הניגוד, שבין איוב לרעיו. הפקפוק בצדקתו של איוב מתחזק והופך לחשד גלוי. אליפו רואה בדברי איוב חתירה מסוכנת תחת יסודות הדת; "אף אתה תפר יראה ותגרע שוחה לפני אל" (ט"ו, ד). הוא מנסה להזהיר את איוב לבל ימשיך בהתמרדותו: "ירשיעך פיך ולא אני ושפתיי יענו בך". גם בלדד מחרה מחזיק אחריו. הוא מנסה לעצר בשטף דברי איוב הפורצים כמתוך הר געש, וקורא אליו: "טורף נפשו באפו, הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו?" (י"ח, ד), אולם כל האזהרות האלה אין בהן כדי להרגיע את נפשו ההומיה של איוב. אדרבה, הן מוסיפות שמן על המדורה. במחזור השלישי של הנאומים מתיאשים הרעים מאיוב, ודבריהם פוחתים והולכים. המרתם באשמת איוב היא עתה ברורה והם מדברים עליה גלויות. בנאומו השלישי והאחרון קורא אליפו אל איוב: "הלא רעתך רבה ואין קץ לעוונותיך" (כ"ב, ה). בזה מגיעה התפתחות העלילה מצד הרעים אל שיאה. בכדי להצדיק את השקפתם הדתית בדבר שכר ועונש, מקריבים הם את איוב האומלל והופכים אותו לרשע. אליפו אינו מסתפק בפסק דינו הקצר, אלא מונה שורה שלמה של חטאים מהסוג שבין אדם לחברו, שכאלו איוב חטא בסתר בחשבו, כי לית דין ולית דיין. "ואמרת מה ידע אל הבעד ערפל ישפט. עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך" (כ"ב, יג), הרעים באים בסופו של הדבר לידי המסקנה המוטעית והבלתי נכונה: כי איוב הוא לא רק רשע אלא גם צבוע ורמאי. זאת היא דרכם של אנשי הדת הקנאים מאז ועד עולם. יאבד איוב ואלף כיוצא בו ובלבד שתורת שכר ועונש, מורשת האבות, לא תיפגע אף כמלוא גימה.

לעומת זאת מתפתחת העלילה בנפשו של איוב בקו אחר לגמרי. איוב, אשר היה צדיק מפורסם, איבד פתאום את רכושו הרב, את משפחתו ואת מעמדו הרם בחברה. רק שנים נשארו לו בכל העולם הזה והם: אמונתו בד' ורעיו, אשר באו ממרחקים בכדי לגוד לו ולנחמו. והנה במקום לגמול לו את החסד הזה ולעודד את רוחו, יושבים לפניו רעיו כשהם נבוכים והם שותקים שתיקה ממושכת. סבלו הרוחני והפיסי של איוב מתגבר מחמת השתיקה הזאת והוא מחפש לו פורקן בתלונה מרה. הוא מנסה לנחם את עצמו כי המות יפדה אותו מכל יסוריו. והנה מתחיל אליפו הנכבד שבין רעיו לדבר. איוב נדהם ואינו מאמין למשמע אזויו. הטפת המוסר של אליפו קולחת בקילוח איטי וקצוב אבל מעמיק לחדור. פתאם עובר במוחו, כמו זיק מסנוור, החשש, כי ריעיו

מטילים ספק בצדקתו ורואים בסבלו גמול צודק על חטאיו. הוא נדהם וקורא (ו', טו) "אחי בנדו" "תראו חתת ותיראו" (ו', כא) אולם תיכף הוא מתאוּשש ומנסה להציל את הרעות תוך ויתור על עזרתם של הריעים ועל הנחמה והעדוד מצדם: "הכי אמרת-הבו לי ומכחכם שחדו בעדי" (ו', כב) "ומלטוני מיד צר ומיד עריצים תפדוני (ו', כג). הוא מבקש מהם: "הורוני ואני אחריש ומה שגיתי-הבינו לי" (ו', כד) והוא גם מתחנן לפניהם (ו', כח) "ועתה הואילו פנו בני" - (העמידו עצמכם במצבי), אך בראותו, כי סוכת הרעות נופלת, פונה איוב אל הדבר היקר היחיד והאחרון שנשאר לו, אל אלוהיו, כי יחסו אל אלוהיו הוא אנושי ונפשי כיחסו של בן אל אביו הנערץ. אם כי הוא הוגדר גם ע"י בני אדם וגם ע"י אלוהים בעצמו, כתם וישר וירא אלוהים, הרי אמונתו איננה מבוססת על יראה (בנוגד לחבריו), כי אם מקורה בדבקות גלהבת השואפת להתמוגגת גמורה עם בוראו. עתה הוא שופך את לבו לפניו: "ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה, זכור כי רוח חיי, לא תשוב עיני לראות טוב" (ז', ו-ז). הפגיעה שפגע בו אלוהים היא בלתי מובנת לו, ולפי הרגשתו בלתי צודקת וע"כ הוא מתקומם ודורש מאלהים: "חדל ממני כי הבל ימי" (ו', טז), הכוחות אינם שוים. מה ערכו של האדם ביחס לגדולת האל הכל יכול.

דבריו הנמרצים של הרע השני, בלדד, אינם משאירים כבר כל ספק ואיוב משתכנע, כי רעיו באמת בגדו בו והם מצדיקים עליו את הדין. ההכרה הזאת מועזעת אותו ומפיו פורצת ועקת אימים: "תם אני ויעקשני, תם אני לא אדע נפשי, אמאס חיי. אחת היא, על כן אמרתי; "תם ורשע הוא מכלה" (ט', כ-כב), העולם הוא הפקר, אין בו משטר של צדק. לית דין ולית דין, ואם כן, "ארץ ניהנה ביד רשע, פני שופטיה יכסה" (ט', כד). כך הגיעה העלילה שבנפשו של איוב אל שיאה. ברגע הזה נשברה רוחו מעצמת העזתו. הכרתו שבה אליו והוא שואל תוך תדהמה וצער: "אם לא אפוא מי הוא?" אחרי ההתפרצות הגועשת, אשר טלטלה אותו עד לשערי המרי והכפירה, נרגעה רוחו ב מקצת והוא ממשיך בנימה אלגית "ימי כלו מני רץ, ברחו לא ראו טובה" (ט', כה), מעתה ברור לו שאין לו לצפות עוד, כי רעיו יבינו את מצבו. והוא דורש מהם שיחדלו להטיף לו מוסר. "מי יתן והחרש תחרישון ותהי לכם לחכמה" (י"ג, ה), עתה הוא מבין כי הם מוכנים להקריב אותו בכדי להציל את תורת השכר והעונש שלהם; והוא שואל אותם בתמיהה סרקסטית: "הפניו תשאון, אם לאל תריבון?" ואם כן, מוטב כי "החרישו ממני ואדברה אני" (י"ג, יג), אבל הרעים אינם מרפים ממנו. עת לחשות ועת לדבר, עתה השתלטה עליהם רוח קנאה והם מדברים ומתלהבים, הם נלחמים לכבודו וצדקת שלטונו של אלוהים, נורא הוד ושגיא כוח, ומסיחים את דעתם מן האדם הסובל וכאבו ועכר. איוב, אשר התיאש מרעיו לחלוטין, נשארה לפניו רק דרך אחת: "ואולם אתם טופלי שקר ורופאי אליל כולכם, ואולם אני אל שדי אדבר והוכח אל אל אחפץ" (י"ג, ג-ד).

עתה ישנה לאיוב רק משאלה אחת בלבד והיא לחדש את היחס הלבבי אל ה' ואת הקשר הנפשי, אשר קשר אותו אל אלוהיו האהוב, לפני שפגע בו האסון "כאשר הייתי בימי חרפי, בסוד אלוה עלי אהלי" (כ"ט, ד), בהלו גרו עלי ראשי לאורו אלך חושך" (כ"ט, ג). "העוד שדי עמדי סביבותי נערי" (כ"ט, ה).

אך לשם זה נחזיק ברור כל הנסיבות שגרמו למצב האיום הזה אשר בא בחטף, איוב בטוח כי הוא חף מפשע ואינו תופס על שום מה נפגע כל כך קשה, מדוע נהפך אלוהיו

אליעזר קררי

[9]

מאוהב לאוייב, וע"כ הוא פונה אל אלוהים: "הנה נא ערכתי משפט. ידעתי כי אני אצדק" (י"ג, יח) ובכדי שהמשפט הזה יהיה משפט עדין הוא מבקש: "כפך מעלי הרחק ואימתך אל תבעתני, וקרא ואנוכי אענה או אדבר והשיבני: כמה לי עונות וחטאות, פשעי וחטאתי הודיעני" (י"ג, כא-כג) הכוחות של שני הצדדים אינם שווים, אולם איוב בטוח, כי סוף צדקתו להתגלות.

אמנם טענות הרעים המתאמצים להרשיעו מטרידות אותו והוא סותר אותן באירוניה שנונה – אך משימתו העיקרית היא עתה למצוא את הדרך, אשר תביא להבנת מעשה אלוהיו האהוב עליו, למרות מה שקרה: "גם עתה – הנה בשמים עדי ושהדי במרומים. מליצי רעי, אל אלוה דלפה עיני. ויוכח לגבר עם אלוה וכן אדם לרעהו" (ט"ז, יט-כא). איוב מקוה, כי הברור הזה יהיה כפול, כאשר יכיר ה' בצדקתו, כי הוא סובל "על לא חמס בכפי ותפלתי זכה" (ט"ז, יז) ואז ממילא תוכח אי צדקתם של ריעיו המאשימים אותו בשרירות לבם. אולם תקוותו זו של איוב נכזבה מהר, אי העונות של ה' לבקשתו של איוב משרה עליו רוח נכאים ומדכאה את נפשו: "הן אצעק חמס ולא אענה, אשוע ואין משפט" (י"ט, ז), בצר לו הוא פונה שוב לרגע קט אל ריעו ומבקש מהם כי ישנו את יחסם אליו: "חגני חגני אתם רעי כי יד אלוה נגעה ביי" (י"ט, כא), אולם תשובתו הנרגזת והגסה של צופר הנעמתי (פרק כ') המתארת את סופו המר של רשע חגף וצבוע: "אשר חיל בלע ויקיאנו, מבטנו יורישנו אל" (כ', טו), משכנעת את איוב כי אין תוחלת מרעיו "הן ידעתי מחשבותיכם ומזימות עלי תחמוסו" (כ"א, כז). הוא פונה ומתרחק מהם ומתרכז כולו בבקשת אלוהים: "מי יתן ידעתי ואמצאהו, אבוא עד" תכותו" (כ"ז, ג) "אערכה לפני משפט ופי אמלא תוכחות, אדעה מילים, יעני ואבינה מה יאמר לי" (כ"ג, ד-ה). למרבה הצער נשארת גם הפעם פניתו הנלהבת אל אלוהים ללא תשובה. בכל זאת אין איוב מתיאש או מתמרד: "עד אנוע לא אסיר תמתי ממני, בצדקתי החזקתי ולא ארפה", (כ"ז, ה-ו), הוא דבק באלוהי הזעם כשם שדבק קודם באלוהי החסד, הוא נוכח כי אין להבין את דרכי ד' בשכל אנושי, לזה נחוצה חכמה עילאית: "לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים" (כ"ח, יג) רק "אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה" (כ"ח, כג) "ויאמר לאדם: הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה" (כ"ח, כח).

לאחר שהרעים נשתתקו מחוסר מענה בפייהם, נושא איוב נאום סנווריה על עצמו בו הוא מתאר על רקע מצבו האיום והגורא בהווה את דרך חייו בעבר, המבוססת על צדק ויושר ואהבת זולתו. מוסריותו לא היתה מצוות בני אדם מלומדה אלא היא קשורה בניצוץ האלוהי שבנפש האדם, הוא מסיים את נאומו הנרגש בהדגשה, כי מעולם לא נהג כאותם החנפים הצבועים: "אם כיסיתי כאדם פשעי, לטמן בחובי עוני" (ל"א, לג) בסוף דבריו הוא מכריז "הן תוי", כעין חתימה לסימן, שהוא נושא במלוא האחריות לדבריו ופונה בבקשה אל אלוהים: "מי יתן שומע לי, (מי יתן!) שדי יעני" (ל"א, לג) צד אחד, המעונה והמקופח, סים את טענותיו – עתה על הצד השני כלומר: אלהים להופיע ולהשיב. במקום זה מופיע בספר מתוכח חדש: אליהוא בן ברכאל הבווי ממשפחת רם, אשר לא נזכר עד כה בשום מקום בספר ומשום זה נפוצה סברה, כי דבריו הנמצאים הם תוספת מאוחרת של איזה עורך, אשר ראה את עצמו מחוייב להדגיש את המגמה הדתית החינוכית של הספר כולו. גם יתכן, כי נאומו הפטטי של אליהוא צריך לשמש הכנה לקראת מענה ד' מן הסערה. אליהוא, כמו שלושת הרעים,

אינו מבין את עמדתו של איוב והוא מזהיר אותו מפני דין ודברים עם אלוהים: "הן אל שניא ולא נדע, מספר שניו ולא חקר" (ל"ו, כז) "מי פקד עליו דרכו ומי אמר (לו) פעלת עולה" (ל"ו, כג). החידוש הבולט בדבריו, הקולחים בזרם אדיר, הוא בזה שאינו רואה בזעם אלוהים עונש, כדעת הרעים, אלא הוא מדגיש את הצד החיובי "הן אל ישגיב בכוחו-מי כמוהו מורה? (ל"ו, כב) כוחו וגבורתו של אלוהים מתגלים בטבע ועל האדם ללמוד בכל יום תמיד: "האזינה זאת איוב, עמוד והתבונן נפלאות אל" (ל"ז, יד). מלבד זה אין בנאום הארוך והנמלץ הזה כל רעיון חדש וראוי לשמש תשובה לטענותיו של איוב. ע"כ נענה ד' בכבודו ובעצמו לבקשת איוב והופיע מן הסערה בכדי להוציא את הויכוח מן המכוי הסתום.

מענה ה' הוא פנינת יקרת ערך לחן וליופי, לעומק המחשבות, לכשרון ההסתכלות ולדיוק ההבעה. רק משורר גדול באמת, המחונן בכשרון בלתי רגיל יכול היה לשיר שירת טבע כה נהדרת וכה מקסימה. האדם אינו שיא הבריאה, מרכז העולם ועמוד התווך שבו, אלא גרגיר זעיר בתוך שפעת היצורים. "ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלוהים" (ל"ח, ז) איזה תוקף ואיזה ערך יש לקולו החלוש של בן האדם בהקף הבריאה הנפלאה עם רבוא רבבות יצוריה – איזה ערך יש לחיי אדם, הקצרים כהרף עין, ואם כך הוא הדבר – איך יוכל היצור המסכן הזה, האדם, להבין את צדקת הנהגת העולם. אין זאת, כי אם על האדם לבטוח בד' ולהשליך עליו את יהבו. איוב, מוקסם מן התפארת שבהוד של שלטון ד', מרכין את ראשו ומודה בהכנעה: "ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזימה" ... (מ"ב, ב) "לכן הגדתי ולא אבין, נפלאות ממני ולא אדע" (מ"ב, ג).

למראית עין הפסיד איוב במשפט, אבל למעשה הוא יוצא מן המשפט כמנצח: הוא זכה בדבר, שהוא יקר בעיניו, אפילו מהרגשת הצדק: הוא מצא את אלהיו האהוב, אשר כפי שנדמה לו נהפך לאויב לו. אלוהים שמע את בקשתו ונעתר לו. הוא בא בכבודו ובעצמו להורותו ולהוציא את הספקות מלבו. קשר האהבה אל אלוהיו חודש ומרוב אושרו דוברות שפתיו: (מ"ב, ו) "לשמע אוזן שמעתיך – ועתה עיני ראתך, על כן אמאס, (בטענות בדבר הצדק) וניחמתי על עפר ואפר" – אני מקבל את יסורי באהבה אם כי אני יושב בתוך האפר. לשם חיזוק הקשר המחדש אל איוב ולשם הדגשה כי איוב עמד בנסיון הקשה, חורף ה' את משפט הרעים לחובה, "כי לא דיברתם אלי נכונה כעבדי איוב" אומר להם ה' פעמים (מ"ב, ז-ח) ומטיל על איוב להתפלל עליהם. כפיצוי על הסבל הרב הכרוך בנסיון הקשה, מחזיר ה' לאיוב את כל אושרו ועושרו ועוד מוסיף לו כהנה וכהנה. פתאום צצים אחיו ואחיותיו ויודעיו שמלפני הנסיון והם עטים עליו לאכול עמו ולשמוח בשמחתו. ובגוד לרעיו, נדים הם לו ומנחמים אותו "על כל הרעה אשר הביא ה' עלייך" (מ"ב, יא) "ושוב היו לו לאיוב שבעה בנים ושלוש בנות" ולא נמצא נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ" (מ"ב, טו). ועוד מאה וארבעים שנה זכה איוב להתענג על רוב טוב, "ויראה את בניו ואת בני בניו, ארבעה דורות" (מ"ב, טז). כל זה מודיע החלק הספורי המסיים את הספר בצורת אפילוג.

עד כאן עסקתי בספר איוב מבחינת תוכנו. עתה אשתדל להראות, כי גם מבחינת מבנהו הריהו יצירה מושלמת ואחידה ולא צרוף מלאכותי של יצירות שונות בתוכן ובצורתן.

הספר איוב בנוי לפי המתכונת השלטת בטרגדיה חיונית הקלסית. כבר ציינתי

[11]

אליעזר קררי

בתחילת דברי, כי הוא מתחיל בפרולוגוס, זהו החלק הספורי (פרקים א-ב), המכיל את האכספוזיציה, כלומר מערכת הארועים שקדמו להתחלת העלילה ותאור אופיו של הגבור הראשי. בסופו של הפרולוגוס בא נאום הגבור הראשי, המכיל את נבט העלילה שהיא פנימית או יותר נכון – העלילות המקבילות. מצד אחד – הגנת הריעים על דבקתם בתורת שכר ועונש המביאה בסופו של הויכוח. להכרזה גלויה, כי איוב הוא רשע וחוטא צבוע. ומאידך גיסא מתיאש איוב מרעיו, אשר במקום לנוד לו לנחמו מטילים עליו את האשמה באסונו. ואילו דבקתו באלהים, אשר נתערערה בתחילה – חזרת אליו ואפילו מתגברת. שני קני העלילה הזאת מתגשים זה בזה בשלושה נאומים (אפיוזדיה של הטרגדיה היונית). במדה שעמדתם של הריעים נעשית ברורה יותר ותוקפנית כלפי איוב, נעשים נאומיהם קצרים יותר עד שבאפיוזודיון האחרון נשתתק אחד מהם (ציפר) כליל. לעומת זאת נאומיו של איוב גדלים והולכים בכל מחזור (אפיוזודיון), שלשת מחזורי הנאומים מסתיימים בנאום אלגי ארוך של איוב, המסכם את פרשת חייו עד בוא האסון והמבליט את צדקתו.

לאחר שהעלילה הגיעה למבוא סתום (כעין קלימקס) מתחיל החלק הנקרא בפי היוונים אקסודוס ובו כנהוג בטרגדיה שני חלקים: נאום אליהוא (כעין נאום "השליח" או "הרץ" של היוונים), המשמש כעין הכנה לחלק השני והוא: מענה ד' מן הסערה (דאוס אקס מחינה של הטרגדיה). בסיום הספר (באפילוגוס של היוונים) מתרחשת הפריפאטיה של היוונים, כלומר הפיכה פתאומית בגורלו של הגיבור הראשי: איוב. אליבא דאמת, חסר בספר איוב מרכיב (קומפוננט) קבוע של הטרגדיה, הממלא בה תפקיד חשוב, והיא המקהלה. אולם חסרונה אינו מורגש ואינו פוגם במהלך העלילה ואף אינו מפחית את ערכה של היצירה המושלמת הזאת. כן אין ערכו של ספר איוב פוחת משום שנמצאו אצל עמים עתיקים סיפורים דומים לו בתוכנם, כגון הספור האכדי על שובש-משרי-נגל; מלך באחת מערי מסופוטמיה העתיקה אשר ירד מגדולתו וחלה במחלה קשה. גם בהודו העתיקה נשתמר ספור על מלך צדיק ותמים, אשר עמד בהצלחה בנסיון קשה שהטילו עליו האלים בהשפעת האל המסית שיווא. למרות הדמיון שבפרטים רבים, שונה הספר איוב בגישתו המיוחדת והמעמיקה לבעיה הכלל אנושית וברמת הדין בה.

לפי הנתונים שביצירה עצמה מן הגמגע הוא לקבוע, כפי שצינתי כבר בתחילת דברי, באיזה מאורע היסטורי קשורה עלילת הספר הזה ומהו זמן חבורו. השם איוב מופיע בכתבות עתיקות בשפות אכד ואוגרית וכנראה היה ידוע בחבל ארץ זה כמו גם נוח ודניאל. בבראשית רבה נ"ז, ד', מובאות סברות שונות בדבר זמנו של איוב, כגון: "ר' אבא בר כהנא אמר: בימי יעקב היה... דינה אשתו של איוב היתה" אחרים טענו: "בימי שפוט השופטים היה" או "בימי מלכת שבא היה". ור' יוחנן אמר: "מעולי גולה היה ובית מדרשו בטבריה". אין איפוא לתמוה על ריש לקיש שהגיע למסקנה: "איוב לא היה ולא נברא, אלא משל הוא". השהו גם: בבא בתרא ט"ו-ט"ז.

בתרגום היוני לספר איוב נמצאת הערה מזרה (כנראה תוספת מאוחרת): "על פי ספר, שבא מסוריה, ישב איוב בארץ עוף שעל גבול אדום וערב ומקודם היה שמו יובב מלך אדום" (הנוכח בבראשית ל"ו, לג), לפי הערה זו נקרא האיש אחרי שפגע בו האסון בשם איוב שפרושו: מי שאויבים לו בשמים. אחרי שעמד בנסיון הקשה, שוב הוסב שמו לחינון (מחונן).

לסיום דברי אצ"ן, כי בדרך כלל התייחסו חכמי התלמוד הבבלי יחס שלילי אל הספר איוב, כדוגמה ליחס המוזר הזה אביא את הכתוב בבבא בתרא, ט"ז, ב', :
איוב לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל.

מכל האמור עד כאן יוצא, שאין פתרון לשאלת זהותו של איוב וזמן חבורו של הספר, אין זה מפחית את ערכו של הספר שהוא פנינה יקרה בספרות העולם. הלא כתוב בפרוש: הנסתרות לד' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט, כח) ולשם הדגשה מיוחדת קבעו כאן לפי המסורת אחת עשרה נקודות מעל האותיות. גם לזה אין פירוש מוסכם.